

Harald Scavenius. (Foto: Peter Elfelt, Det Kongelige Bibliotek)

HARALD SCAVENIUS

En dansk diplomat i Europa 1904-39

Bernadette Preben-Hansen

Harald Scavenius iagttog bolsjevismen fra St. Petersburg (Petrograd) under verdenskrigen 1914-18, fascismen fra Rom i 1920'erne og nazismen fra Haag i 1930'erne. Hans politiske analyser er en førstehåndsberetning om mødet med de totalitære ideologier. Deres fælles udspring, mente Harald, var på verdenskrigens slagmarker. De måtte bekæmpes, om nødvendigt med militær magt, i forsvaret for europæiske værdier som demokratiet.

Black Ribbon Day

Den 3.7.2009 vedtog den parlamentariske forsamling ved Organisationen for Sikkerhed og Samarbejde i Europa (OSCE) Vilnius-erklæringen. Den siger:

“In the twentieth century European countries experienced two major totalitarian regimes, Nazi and Stalinist, which brought about genocide, violations of human rights and freedoms, war crimes and crimes against humanity”.¹ Erklæringen opfordrer OSCE's medlemslande til oplysning om totalitarismen og til “united stand against all totalitarian rule from whatever ideological background”. Forinden havde Europa-Parlamentet vedtaget en resolution om europæisk samvittighed og totalitarisme (2.4.2009). Den europæiske mindededag for ofrene for stalinismen og nazismen (Black Ribbon Day) blev indstiftet den 23.8.2009. Dagen er mindededag for Molotov-Ribbentrop-pagten, den ikke-angrebepagt mellem Tyskland og Sovjetunionen, der blev underskrevet i Moskva (23.8.1939). Parterne underskrev endvidere en hemmelig til lægsprotokol, der inddelte Østeuropa i en tysk og en sovjetisk interessesfære.

Totalitarismen

De tre totalitære politiske ideologier – bolsjevismen, fascismen og nazismen – opstod under og efter verdenskrigen. Verdenskrigen opløste imperierne: det østrig-ungarske, det tyske, det russiske og det osmanniske. Bolsjevikkerne greb statsmagten i Rusland 1917, fascisterne marcherede til magten i Italien 1922, og nazisterne overtog statsapparatet i Tyskland 1933. Samtiden advarede mod ideologierne, da totalitarismen søger at omskabe hele samfundet. Den kræver hele mennesket, respekterer ikke retsstatens grænser for statsmagten og anerkender ikke civilsamfundets traditionelle frihedsrettigheder. Klassiskfilologen og socialdemokraten Hartvig Frisch publicerede *Pest over Europa: bolsjevisme, fascisme, nazisme* (1933). Nazisterne var netop kommet til magten i Tyskland med Hitler som rigskansler. Frisch forsvarede demokratiet og analyserede samtidens totalitære regimer, og bogen vakte stor debat.

Diplomaten

Tre fætre havde solid indflydelse på dansk udenrigspolitik: Erik Scavenius, Harald Scavenius og Otto Scavenius. Harald Scavenius (1873-1939) begyndte karrieren 1904 som legationssekretær i St. Petersborg² under den russisk-japanske krig 1904-05 og 1905-revolutionen, optakterne til verdenskrigen og 1917-revolutionen.³ 1909 rokerede Harald fra St. Petersborg til posten som legationssekretær i Paris, og i 1911 rokerede han til London som legationssekretær. Harald var gesandt i St. Petersborg/Petrograd 1912-18, hvorfra han skrev om Balkankrigene, verdenskrigen, februarrevolutionen og bolsjevikernes statskup. Han blev gesandt i Rom 1924-28, hvorfra han skrev om fascisternes fremmarch i Italien; og han blev gesandt i Haag 1928-39, hvorfra han iagttog nazisternes succes i Tyskland. Som gesandt sendte han ambassadøranalyser til udenrigsministeren i København.⁴ Analyserne, eller depecherne, er indberetninger om væsentlige sikkerhedspolitiske, indenrigspolitiske og økonomiske forhold i opholdslandet. De er engagerede og velskrevne, men ikke udgivet (undtagelsen er analyserne fra Petersborg under statskuppet 1917 og 1918).⁵ Lad os her se på Haralds udsagn om de totalitære ideologier, men først nogle ord om manden selv.

Katolikken

Som ejer til Gjorslev var Harald en af mange godsejere i dansk diplomati, men politisk lignede han ikke den typiske danske godsejer. Harald var katolik. Han var stærkt optaget af sociale spørgsmål og havde fra sin post i Paris skrevet en bog om *Fagforeningsbevægelsen i Frankrig* (1911), og fra London én om *Den engelske arbejderbevægelses historie* (1912). Han fulgte med i debatten om arbejderbevægelsen, om sociale forhold og om de politiske ideologier, og det givetvis også som katolik. Katolicismen er principielt afvisende overfor de totalitære og ateistiske ideologier. Som teenager og inden studieårene ved Københavns Universitet overvejede Harald at blive journalist. Han rejste i England og Frankrig, undervejs skrev han artikler om arbejderens sociale forhold. 1890 boede han med sine forældre i Versailles og studerede ved Institut Catholique de Paris. Her er han vel nok blevet introduceret til de pavelige rundskrivelser, især om den katolske sociallære. Den har gennem tiderne reageret skrappt imod kommunismen, fascismen, nazismen og liberalismen. Leo XIII's rundskrivelse om arbejderne og det sociale spørgsmål - *Rerum novarum* (1891) – diskuterede de politiske ideologier, og hævder menneskets individualitet og foreningsretten. 1896 indmeldte Harald sig i den katolske akademikerklub Academicum Catholicum ved de tyske jesuitter i Stenosgade på Vesterbro, men han opgav foreningen, da hans forslag om etablering af et socialt-kristeligt ugeblad blev nedstemt (1896).⁶ Harald havde således en europæisksindet og socialt orienteret tankeverden, der rakte ud over den gængse danske politiske kulturs forståelsesrammer.

Krigsfangehjælpen

I 1912 overtog Harald posten som gesandt i St. Petersborg fra fætter Otto. Det danske diplomati imødeså rokaden med skepsis, og Erik anså sin fætter for uegnet som diplomat. Harald blev i 1917-18 leder af den dansk-organiserede hjælp til østrig-ungarske krigsfanger i Rusland. USA havde varetaget Østrig-Ungarns interesser i Rusland, indtil USA gik ind i verdenskrigen (6.4.1917). Danmark påtog sig herefter opgaven. I april oprettede Udenrigsministeriet i hast en krigsfangetjeneste. Gesandtskabet udsendte danske rejsende inspektører til krigsfangelejrene for at fordele økonomiske midler fra Østrig, registrere fangernes ernærings- og sundhedstilstand og observere, hvorvidt fangernes levevilkår opfyldte ~~til~~ folkerettens bestemmelser. Gesandtskabet voksede hermed til det største i Petrograd. Harald beskrev opgaven i *Et blad af det danske Petrograd gesandtskabs virksomhed under verdenskrigen* (1920).⁷ Også Dansk Røde Kors deltog i opgaven, der placerede Danmark som en stormagt for humanitært hjælpearbejde. Det var led i regeringens bestræbelser på at skabe respekt om dansk neutralitet og derved undgå, at Danmark blev inddraget i krigen. Sverige blev beskyttelsesmagt for Tyskland. Harald forsøgte - privat, men forgæves - at inddrage Vatikanet i krigsfangehjælpen.⁸ Hele den store indsats er mærkværdigvis oversat i dansk historieskrivning, selvom arkivmaterialet er omfangsrigt.

Bolsjevismen

Da Lenin kom til magten i Rusland i 1917 med den russiske borgerkrig 1917-22 som konsekvens, skildrede den europæiske samtid bolsjevismen som et orientalsk despoti.⁹ I november 1918 brød Danmark de diplomatiske forbindelser med sovjetregimet, og gesandten blev hjemkaldt. Ægteparret Scavenius forlod Petrograd (15.12.1918) for Gjorslev. Rejsen gik over Finland, og undervejs talte Harald med pressen. Han anså hjemkaldelsen som midlertidig og ventede på at genoptage sit virke som gesandt i Rusland, men først skulle verden advares imod bolsjevikkerne.

Lige over nytår rejste Harald til London (2.1.1919). Her skrev han notatet *Det russiske problem*,¹⁰ der er hans uadgivne håndskrevne forberedelse til høringen ved fredskonferencen i Paris. Harald var inviteret af den franske regering som særlig sagkyndig på det russiske problem. Han havde i de sidste måneder af 1918 - som den sidste gesandt i Petrograd - ydet en stor indsats for at beskytte franske og britiske statsborgere, og havde derved vundet respekt i Paris og London. Med sine 13 år i Rusland, sit kendskab til det russiske sprog og kultur, samt nære forbindelser til ledende russiske kredse, herunder enkekejserinde Maria Fjodorovna, altså den danske prinsesse Dagmar, blev han med rette anset for en af samtidens ledende eksperter på russiske forhold. Bolsjevikkerne afviste det parlamentariske system (demokratiet), noterede Harald. De undertrykte valgretten, forsamlings- og ytringsfriheden, og var hverken demokratiske eller socialistiske. Den grundlovgivende forsamling var opløst, pressefriheden ophævet og domstolene erstattet med revolutionære arbejdertribunaler. "Proletariatets dikta-

tur” var et militærdiktatur under Trotskij. Den røde hær trak på lejetropper og rekruttede ved løfter om mad i et hungerplaget land. Bolsjevikkerne havde ikke bøndernes støtte. Verdensrevolutionen var en propagandakrig; det var en international klassekamp med borgerkrig som konsekvens. Ententen burde gribe ind med militær magt. Frivillige kunne hverves f. eks. i Skandinavien, og tropperne skulle besætte Petrograd og Moskva, hvor regeringsapparatet i nogen grad var intakt, men ikke Baltikum og Ukraine. Bolsjevismen måtte knuses, og det parlamentariske system indføres, mente Harald. Det måtte især forhindres, at bolsjevismen kom til magten i både Rusland og Tyskland, for så ville den blive uovervindelig. Harald brugte ordet bolsjevisme, ikke kommunisme. Han anså – i lyset af sin interesse for sociale forhold - ikke bolsjevikkerne for at være socialister og beklagede, at mange socialister ikke forstod, at bolsjevikkerne kun brugte socialistiske idéer som propaganda.

Fredskonferencen i Paris

Fredskonferencen iagttog Ruslands politiske udvikling på højeste niveau. Der er næppe mange tilfælde, hvor en dansk diplomat er blevet anmodet om at rådgive så vigtige beslutningstagere på et så afgørende tidspunkt. Harald havde enestående indsigt i russiske forhold. Han var 46 år, energisk og talte fransk og engelsk. Han kom med klare forslag, som bestemt ikke var godkendt i København.

Den 21.1.1919, kl. 10:30 var tiden.¹¹ Mødet fandt sted i det franske udenrigsministerium på Quai d’Orsay ved Seinen. Tilstede var 25 personer: USA’s præsident Woodrow Wilson og det amerikanske hold (Robert Lansing, Arthur Frazier, Ulysses Grant, Leland Harrison), Storbritanniens premierminister David Lloyd George og det britiske hold (Arthur Balfour, Maurice Hankey, Edgar Abraham, H. Norman), Frankrigs premierminister George Clemenceau og det franske hold (Stéphen Pichon, Henri Berthelot, Henri Dutasta, A. Portier), Italiens premierminister Vittorio Orlando og det italienske hold (Sidney Sonnino, Luigi Aldrovandi, A. Jones), Japans ambassadør Makino Nobuaki og det japanske hold (Matsui Keishiro og Saburi) og Paul Mantoux som tolk.

De fire store – Wilson, Lloyd George, Clemenceau og Orlando - sad klar, og Clemenceau gav Harald ordet for en redegørelse om bolsjevismen i Rusland. “Il y a en Russie deux classes: une classe bolcheviste, l’autre anti-bolcheviste”,¹² indledte Harald. Bolsjevikkerne stod svagt i den russiske befolkning. Bønderne ønskede fred og orden til at dyrke den jord, de nu stod med. Mange arbejdere havde mistet tilliden til bolsjevikkerne. Den røde hær var ikke stærk og bestod mest af udlændinge. Bolsjevismen var en trussel mod hele verden. Den burde tilintetgøres, og Harald opfordrede derfor til en hurtig militær intervention i Rusland. De allieredes tropper stod allerede stationeret i Nordrusland, ved Sortehavet og ved Stillehavet. Kun manglede forstærkninger og vilje til at erobre Moskva og Petrograd. Der skulle rekrutteres nye frivillige styrker, for de ville ikke, som krigstrætte soldater, være lette ofre for den røde propaganda.

Styrken skulle invadere fra Finland med forsyninger til den russiske befolkning, der led under hungersnød. Fik folket mad, kunne de ikke hverves af de røde. Samtidig skulle den polske hær sættes i stand til at marchere mod Moskva.

Harald understregede bolsjevikernes evner for propaganda, som de nu forberedte overalt i verden. Udsigten til bolsjevismens spredning til Tyskland var særlig bekymrende. Det tyske folk ville være et let bytte, nu da samfundets ledende lag var svækkede. Tyskerne ville uden modstand tage imod ordrer, og tysk organisationstalent ville derefter understøtte bolsjevikernes fremgang overalt i verden.

Wilson, Clemenceau og Orlando lyttede passivt, men Lloyd George krydsforhørte Harald om forholdene i Rusland. Han forholdt sig kritisk til idéen om en militær intervention. Hvis vestmagterne indsatte en ny regering, så ville de være ansvarlige for den videre udvikling i Rusland. Han mente ikke, at bolsjevikkerne kunne vinde magten i Tyskland; en opstand var slået ned i Berlin ugen forinden. Rosa Luxemburg og Karl Liebknecht var dræbt, så faren var vel drevet over i Tyskland. Lloyd George delte tydeligvis ikke Haralds syn på bolsjevismen som et internationalt fænomen. Han så den som et russisk anliggende, og russerne måtte selv tage ansvaret for Ruslands skæbne. Slukøret forlod Harald Paris.¹³

I København fik Udenrigsministeriet et chok, da Haralds udtalelser blev kendt. Georg Brandes udtrykte meget præcist problemet set i dansk perspektiv. Brandes kritiserede Haralds optræden i Paris for såvel invasionsretorik som for politisk naivitet. Harald havde hverken forhåndsloppet vestmagternes holdninger eller overvejet danskerne sikkerhed i et borgerkrigshærgt Rusland: "Den danske regering, der under krigen og våbenstilstanden har haft et åbent øje for de farer, der kunne true fra en uforsigtig avisartikel, må være blevet ubehageligt overrasket ved en dansk diplomats så selvstændige skridt".¹⁴ Hjalmar Branting, socialdemokratisk leder og Sveriges statsminister (1920) støttede derimod interventionstanken.¹⁵

Polen var en vigtig allieret i en intervention i Rusland, havde Harald anført. Polens indsats blev dog gjort i Polen med fransk hjælp. Året efter blev verdensrevolutionen militært stoppet, da den røde hær tabte slaget ved Warszawa i 1920. Revolutionen kunne ikke nå Tyskland, da kommunismen ikke kunne passere det katolske Polen. Siden forvandlede Stalin verdensrevolutionen til industrialisering og oprustning i Sovjetunionen i 1930'erne, men Polen blev erindret som stopklodsen for revolutionen. Klodsen blev fjernet med Molotov-Ribbentrop-pagten.

Udenfor nummer

Da danske erhvervsfolk – ligesom Brandes - påpegede faren for danskere og danske erhvervsinteresser i Rusland efter Haralds agitation ved fredskonferencen, havde Erik fået nok. I august 1919 afskedigede han sin fætter som gesandt i Rusland. Harald gik udenfor nummer, dvs. var uden opgaver i udenrigstjenesten. Fætrene udvekslede de officielle breve i diplomatiets tone, men privatbrevene vidner om gensidig frustra-

tion. Erik tilbød posten som gesandt i Oslo. Det var en trussel, protesterede Harald: "Sagen er mit ønske om ikke at blive fjernet fra min stilling som gesandt i Petersborg, i hvilken stilling jeg mener at have gjort fyldest. Denne post er jo ikke nedlagt, men kun temporært på grund af forholdene ude af funktion".¹⁶ Sovjetregimet var ikke levedygtigt, mente Harald.

Harald engagerede sig i *The International Russian Relief and Reconstruction Committee*. Det var en dansk antibolsjevistisk organisation betalt af erhvervsmanden Harald Plum, direktøren for *Transatlantisk Kompagni*. Trods navnet var formålet at værne om dansk erhvervslivs interesser i Rusland. Harald, der blev valgt til præsident, holdt en tale (14.1.1920) for danske kontingentbetalere på stiftelsesmødet på Hotel Phoenix, Bredgade i København.¹⁷ Plum ville oprette en frivillig interventionsstyrke imod bolsjevikkerne, og Harald støttede ideen, som han allerede året før havde bragt frem på fredskonferencen. Udenrigsministeriet var bekymret. Det fik hastigt pillet Harald ned fra præsidentposten og reduceret ham til konsulent.

Udenrigsministeren

Under og efter påskekrisen 1920 blev de tre fætre udenrigsministre på skift. Otto afløste Erik, og Harald afløste Otto. Niels Neergaard dannede sit andet ministerium i maj 1920. Han anså Otto "for i de sidste måneder at være blevet for stærkt indspunden i den Erik Scavenianske politik". Christian X udnævnte Harald efter "nogen betænkelighed". "For ham talte hans dygtige virksomhed i Rusland, hans venlighed mod Ententen under krigen og hans udpræget nationale standpunkt i det sønderjyske spørgsmål", noterede Neergaard. Erhvervsmagnaten H.N. Andersen udtalte "nogen reservation". "Manden er gal!" indvendte Wilhelm Weimann, fhv. handelsminister og nu bestyrelsesformand for *Store Nordiske Telegrafskab* med interesser i Rusland. "Jeg siger Dem, han er gal. Det er min og mange af hans tidligere og nuværende kollegers mening" gentog Weimann.¹⁸ Harald havde majoriteten af dansk erhvervsliv imod sig.

Fascismen

Efter to år som udenrigsminister 1920-22 med engagement i det sønderjyske spørgsmål, måtte Harald gå af efter pres fra H.N. Andersen. Harald trak sig tilbage og skrev om *Min andel i bestræbelserne for genoptagelsen af handelen med Rusland 1919-20* (1923)¹⁹ og en bog om *De sidste års sønderjyske politik* (1923). Herefter søgte han posten som gesandt i Rom. Han var rystet over Mussolinis og sortskjorternes magtovertagelse, beskrev fascisternes relation til den katolske kirke og Vatikanet og meddelte Udenrigsministeriet i 1927: "Fascismen er efter fascistisk opfattelse ikke navnet på noget parti. Det er en sammenfattende betegnelse for et nyt livsideal, for en fuldkommen omvurdering af alle åndelige, sociale og politiske værdier. Det er derfor kun naturligt at det andet europæiske land, der ligeledes har foretaget en omvurdering af alle værdier, Rusland nemlig, særlig er blevet taget frem til beskuelse og bedømmelse

af dettes og egne resultater. Den foretagne bedømmelse er faldet ud til Italiens fordel. Mens bolsjevikkerne såvel i deres indre som deres ydre politik har spillet fallit og kun kan håbe på en delvis redning fra total undergang ved en fornægtelse af deres idealer, står fascisterne ved slutningen af disse fem år i spidsen for et land, der indadtil er rigt og ordnet, og udadtil er mægtigt og anset” [mente fascisterne].

Fascisterne havde indført en ny tidsregning ved sortskjorternes march mod Rom (1922), der markerede det fascistiske regime i Italien med Mussolini som regeringsleder. Harald indberettede indigneret om den fascistiske trosbekendelse - *Pregghiera Balilla* - kaltet over det katolske credo og brugt i de italienske fascistiske ungdomsorganisationer. Børn og unge udtalte troen på Italiens opstandelse og på føreren med Kristus som beskytter, der er kommet for at dømme kommunisterne. Fascismen var den nye religion.

Harald gik til privataudienser i Vatikanet hos Pius XI og besøgte i Assisi ofte forfatteren Johannes Jørgensen (formand for Academicum Catholicum 1896).²⁰ I 1928 bad Harald om forflyttelse, da forholdene i Italien gik ham på nerverne.²¹

Nazismen

Harald rokerede til Haag – med en sideakkreditering til Bern, hvor Gustav Rasmussen, den senere udenrigsminister, var legationssekretær. Harald skrev til *Nationaltidende* i København, herunder to veloplagte beskrivelser af 1917-revolutionen i Rusland: *Fra kejserdømme til bolsjevismen* (1929)²² og *Lenin og de første revolutionære bevægelser i Rusland* (1930).²³ I *Efterkrigstidens sociale og åndelige rørelser* (1933)²⁴ beskrev han baggrunden for nazismen: “Det er kun naturligt at denne bevægelse [totalitarismen] først greb om sig i de lande, der havde taget del i verdenskrigen. Ungdommen vendte hjem fra skyttegravene med et nyt sjæleligt indhold. Havde skyttegravene avlet råhed, havde de også frembragt nye idealer og nye forhåbninger og en stærk trang til at være med til at omforme og genskabe hjemlandet, hvis åndelige og materielle forhold de nu var kommet til at se på med nye øjne. De hjemvendte soldater lignede i åndelig henseende ikke mere de unge, enten umodne eller af deres beskæftigelse og lokale forhold prægede individer, der drog ud. De var blevet afvante med de gamle omgivelser og deres krigsoplevelser havde gjort dem fremmede for deres tidligere livsførelse.”

Requiem

Den 22.4.1939 døde Harald i Haag efter længere tids sygdom. Ni dage senere blev han mindet ved et katolsk requiem i St. Ansgar kirke, Bredgade i København, og derefter bisat på Holtug kirkegård på Stevns. Fire måneder senere invaderede Hitlers tropper Polen (1.9.1939). Verdenskrigens våbenhvile var brudt og Anden Verdenskrig skudt i gang. Polen blev det første offer. Tyske og sovjetiske tropper mødtes midt i Polen til fælles militærparade ved Brest-Litovsk (22.9.1939). De foregående års udfald mellem kommunister og nazister med understregning af de to ideologiers fundamen-

tale forskelle var forsvundet. Forståelse og samarbejde var pludselig mulig. Haralds frygt for et uovervindeligt tysk-russisk fællesskab baseret på totalitære ideologier med fælles udspring så ud til at blive en realitet. Men inden længe skulle de totalitære ideologier tørne sammen på østfronten. Millioner af soldater, civile, jøder og krigsfanger døde under *Den Store Fædrelandskrig* – også ved organiseret hunger i Hviderusland, Polen og Ukraine; krigsfanger blev organiseret sultet ihjel.

Eftertanke

Harald beskrev – med 35 år i diplomatiet – skarpt faren ved de totalitære ideologier i Europa, herunder ideologiernes menneskesyn. Han mente altså, at det 20. århundredes totalitære ideologier var opstået i kølvandet på første verdenskrigs meningsløse skyttegravskrig. Ideologierne var så at sige kravlet op af skyttegravene og ud af krigsfangelejrene, som konsekvens af millioner af mænds meningsløse død; og af de elendige levevilkår, der ventede andre millioner af fysisk og psykisk lemlæstede krigsveteraner i form af arbejdsløshed, bolignød og fattigdom i 1920'ernes Europa. Mange tyske nazistiske topledere havde siddet i russisk krigsfangenskab.

Gesandten var egenrådig og en torn i øjet på dansk erhvervsliv og Udenrigsministeriet i København, men hvorvidt han også var en klartskuende politisk visionær og/eller en katolsk idealist er det endnu ikke i forfatterens lod at vurdere. Ambassadøranalyserne anbefales til udgivelse som politiske øjenvidneberetninger under Vilnius-erklæringens opfordring til forskning og oplysning om totalitarismen i Europa.

En biografi om Harald Scavenius efterlyses.

NOTER

- 1 *Divided Europe Reunited: Promoting Human Rights and Civil Liberties in the OSCE Region in the 21st Century* (<http://oscepa.org/publications/declarations/2009-vilnius-declaration>).
- Tak til Lars Grønbjerg for diskussion og kritik. Også tak til Sebastian Olden-Jørgensen og Poul Villaume.
- 2 St. Petersborg hed Petrograd 1914-24.
- 3 Erik Scavenius: *Dansk udenrigspolitik under den første Verdenskrig* (1959), s. 13.
- 4 RA: UM, politiske indberetninger 1848-1988. Moskva (271); Rom (301-02); Haag (225); Bern (210).
- 5 Bent Jensen: "Den danske gesandt i Petrograd Harald Scavenius' syn på omvæltningerne i Rusland 1917-18", *Danske Magazin* 1973 (8/4), s. 81-224.
- 6 Katolsk Historisk Arkiv, Vesterbro: AC's bestyrelsesprotokol for 1896 (1).
- 7 *Nordisk Administrativt Tidsskrift* (1920), s. 65-80.
- 8 RA: Moskva og St. Petersborg, diplomatisk repræsentation, afdeling B (aflev. 1939/2). Diverse akter fra og vedr. de delegerede ved krigsfangelejre, lbn. 6.
- 9 Johannes Østrup: "Efter Tronskiftet", *Illustreret Tidende* 18.5.1924, s. 578-79.
- 10 KB: Harald Scavenius: Manuskripter og optegnelser. Ny Kgl. Samling 2679, folio.

- 11 *Conférences de la paix. Conversation du 21 janvier 1919 à 10 h 30: Exposé de monsieur Scavenius sur les forces sociales soutenant le bolchevisme*. Paris: Archives de la Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine (<http://argonnaute.u-paris10.fr/>). *The Foreign Relations of the United States*. The Paris Peace Conference 1919, III (1969), s. 638 (<http://uwdc.library.wisc.edu/collections/FRUS>). Avisomtale, f. eks. *Journal des débats politiques et littéraires* og *Le Petit Parisien* 21. og 22.1.1919 (<http://gallica.bnf.fr/>), og "Petrograd envoy heard", *The New York Times* 21.1.1919. Siden uddybede Harald sine synspunkter om den internationale røde propaganda overfor den engelsk-amerikanske journalist Walter Duranty. "Calls red peril universal: ex-Danish minister to Russia sees strikes inspired from one source", *The New York Times* 10.11.1919.
- David Lloyd George: *The Truth about the Peace Treatise 1* (1938), s. 337-42; Arthur S. Link (red.): *The Papers of Woodrow Wilson*, 54 (Princeton 1986), s. 175-99; Maurice Hankey: *The Supreme Control at the Paris Peace Conference 1919* (London 1963), s. 52; Hartvig Frisch: *Fra Brest-Litovsk til Rapallo 1* (1935), s. 160; Anna Sofie Scavenius: *Diplomatfrue ved Zarhoffet* (1960), s. 98; Bent Jensen: *Købmænd og kommissærer* (1979a), s. 114-22; Bent Jensen: *Danmark og det russiske spørgsmål 1917-1924* (1979b), s. 218-28; Bent Jensen: *GULAG og glemsel* (2002), s. 321, 412; Erik Beukel: "Danske opfattelser af bolsjevismen 1917-19", i Hans Chr. Johansen, Mogens N. Pedersen og Jørgen Thomsen (red.): *Om Danmarks historie 1900-1920: Festskrift til Tage Kaarsted* (1988), s. 26; Kurt Jacobsen: *Den røde tråd* (1997), s. 57-8.
- 12 *Conférences de la paix. Conversation du 21 janvier 1919*.
- 13 Jensen (1979a), s. 119; Jensen (1979b), s. 224. *Le Monde illustré* (1.2.1919), s. 6.
- 14 Georg Brandes: *Tragediens anden del, Fredsslutningen* (1929), s. 49-50.
- 15 Jensen (2002), s. 493.
- 16 RA: UM, gruppeordnede sager 1909-45, jr. nr. 3. G. 43b. Harald Roger Scavenius: fortrolige dokumenter, lbn. 3-223.
- 17 RA: C. F. von Haxthausen, generalkonsul. Forholdene i Sovjet, rapporter, korrespondance, lbn. 6.
- 18 Kjeld Winding: "Niels Neergaards optegnelser 1920", *Danske Magazin* 1989 (8/5), s. 289-95; Jacobsen (1997), s. 101-05.
- 19 RA: UM, gruppeordnede sager 1909-45, jr. nr. 3. G. 43b, lbn. 3-223.
- 20 Scavenius (1960), s. 114; KB: Johannes Jørgensens arkiv. Acc. 2006/24, kapsel 64.
- 21 Scavenius (1960), s. 113.
- 22 *Nationaltidende* 8.12, 12.12, 17.12, 22.12, 29.12.1929.
- 23 *Nationaltidende* 29.5, 5.6, 14.6, 18.6, 10.7, 13.7.1930.
- 24 *Dagens Nyheder* 21.7, 22.7.1933.